له بڵاوکراوەکانی ماڵپەڕی ئیمان وەن
www.iman1.com

بەشیسێیەم: سوپای ئوسامەوجیهادی(الصدیق)دژی هەڵگراوەکان:

پێنجەم: گرنگترین پەند و ئامۆژگاری لە جەنگی هەڵگەڕاوەکاندا.

یەکەم: سەرکەوتن و هۆکارەکانی، شوێنەواری یاسای پەروەردگار، ڕەوشتی جەنگاوەرانی ئیسلام

١ـ هاتنەدی مەرجەکانی سەرکەوتن: زەوی دانە دەست، سەرکەوتنی ئاینی خوا، دڵنیا بوون لە پاش ترس، پەیمانێکی خوایە و دێنێتیە دی بۆ ئەو کەسانەی بە مەرجەکانی هەڵدەستن، قورئانی پیرۆزیش زۆر بە ڕوونی و بە جوانی ئاماژەی کردووە بۆ مەرجەکانی سەرکەوتن و وڵات دانە دەست و بەردەوامی لەسەری.

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ كَمَا ٱسۡتَخۡلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمۡ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرۡتَضَىٰ لَهُمۡ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعۡدِ خَوۡفِهِمۡ أَمۡنٗاۚ يَعۡبُدُونَنِي لَا يُشۡرِكُونَ بِي شَيۡـٔٗاۚ وَمَن كَفَرَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ۝٥٥ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴾ (النور: ٥٥ ـ ٥٦).

کە ئەم ئایەتانەی پێشوو زۆر بەڕوونی ئاماژە بۆ هۆیەکانی سەرکەوتن دەکەن لەوانە: باوەڕی تەواو بە هەموو مانا و ئەرکەکانیەوە، کردەوەی چاك ئەنجامدان بە هەموو شێوازەکانیەوەو سووربوون لەسەرهەموو جۆرەکانی خێرکردن دیار و نادیار، بەرپاکردنی بەندایەتیەکی دروست و هەمەلایەنە، جەنگان دژی هاوبەش پەیداکردن بە هەموو شێواز و جۆر و ماناکانیەوە، بەڵام پێویستیەکانی سەرکەوتن ئەمانەن: بەرپاکردنی نوێژ، بەخشینی ماڵ و زەکات، گوێڕایەڵی تەواوی پێغەمبەری خوا ﷺ.[1]

[1] ـ فقه التمكين في القران الكريم ـ للصلابي (لا: ١٥٧).

لەسەردەمی صدیقﷺو جێنشینە ڕاشیدەکاندا ئەم مەرج و پێداویستیانەی سەرکەوتن هاتبوونەدی، ئەبو بەکری صدیق ﷺ دوای خوا هۆکاری سەرەکی بوو بۆ ئەوەی ئەم مەرجانە لەناو نەتەوەی ئیسلامدا بێنێتەدی، هەر لەبەر ئەو هۆیەش بوو کە لە عەرەبە دەشتەکیەکانی قبوولْ نەدەکرد کە زەکات نەدەن، سووربوو لەسەر ناردنی سوپاکەی ئوسامە و بە تەواوەتی دەستی گرتبوو بە شەرع و یاسای خوای گەورەوە و لە بچووکترین شت تا گەورەترین شت دانەبەزیووە.

عبدالله کوڕی مەسعودﷺ دەڵێت: لە دوای پێغەمبەری خواﷺ کارێکمان بەسەردا هات، خەریك بوو لەناو بچین بەڵام باش بوو خوای گەورە خەڵاتی کردین بە ئەبو بەکری صدیق، ئەو پیاوە کۆی کردینەوە لەسەر ئەوەی کە لەسەر حوشترێك نەجەنگین و خواردنی ساکاری عەرەبی بخۆین و خواناسی بە جۆرێك بکەین تا یەقینمان بۆ دێت، خوا ئەبو بەکری وا لێکرد کە بجەنگێت لە پێناویدا، سوێند بە خوا بە هیچ ڕازی نەبوو لێیان بە دوو خالْ نەبێت، یان پلانی سەرشۆڕکەر یان جەنگی مالْ کاولکەر.[2]

٢ـ گرتنەبەری هۆیەکانی سەرکەوتن: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن قُوَّةٖ وَمِن رِّبَاطِ ٱلۡخَيۡلِ تُرۡهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمۡ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمۡ لَا تَعۡلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعۡلَمُهُمۡۚ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيۡءٖ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ يُوَفَّ إِلَيۡكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تُظۡلَمُونَ ﴾ (الانفال: ٦٠).

تێبینی دەکرێت کە ئەبوبەکرﷺبە شێوەیەکی گشتی قۆناغەکانی ئامادەسازی جێبەجێکرد، چ مادی چ دەروونی، ئامادەکردنی سوپاو دیاریکردنی لێواکان و هەڵبژاردنی فەرماندەکان بۆ جەنگی هەڵگەڕاوەکان، نامە ناردنی بۆ سەرانی هەڵگەڕاوەکان و هانی هاوەڵانی دا بۆ جەنگ دژیان و کۆکردنەوەی چەك و وڵاخ و حوشتر و خستنە ڕێی جەنگاوەران، دژایەتی بیدعە و نەفامی و ئارەزووکاری کرد، حوکمی شریعەتی چەسپاند، بنەماکانی یەکێتی و یەکگرتن و کۆبوونەوەی جێبەجێ دەکرد، لەسەر بنەمای خۆیەکلایی کردنەوە کاری دەکرد، ڕێڕەوی هەر کەسە و کارو تایبەتمەندی خۆی زیندووکردەوە، ئەوە خالیدە بۆ سەرکردایەتی سوپا و ئەوەش زید بۆ کۆکردنەوەی قورئان، ئەوەش ئەبو بەرەزەی ئەسلەمیە بۆ نامە هێنان و بردن، گرنگیشی دەدا بەلایەنی ئاسایش و ڕاگەیاندن و لایەنەکانی تریش و هۆکارەکانی دیکەش.

---

[2]ـ الكامل في التأريخ (٢:٢١).

٣ ـ شـوێنەواری كـاركردن بـە شـەرعی خـوا: لەسـەردەمی ئەبوبـەكری صـدیق داﷺ بەئاشكرا شوێنەواری ئیش كردن بە شەرعی خوا دیاربوو پێیانەوە، كە خوا سـەری خستن، زۆر سووربوون لەسەر بەرپاكردنی یاساكانی خوا بەسەر خۆیاندا و بەسەر ماڵ و منداڵیانـدا، زۆر دڵسۆزانە شـەریعەتی خوایـان حـوكم پـێ دەكـرد، دەی خـوای ـ سبحانه وتعـالی ـ لـە بەرامبەردا بـەهێز و بـازووی كـردن و سـەری خـستن بەسـەر دوژمنانـدا، ئـەمن و ئاسـایش و دامــەزراوی تێــدا بەرقــەراركردن، خــوای گــەورە دەفــەرموویێت: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَمۡ يَلۡبِسُوٓاْ إِيمَـٰنَهُم بِظُلۡمٍ أُوْلَـٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلۡأَمۡنُ وَهُم مُّهۡتَدُونَ﴾ (الانعام:٨٢) واتـە ئـەو كەسـانەی باوەڕیـان هێناوە و باوەڕەكەشیان بەستەم و تـاوان لەكـەدار نـەكردووە ئەوانـە ژیـانی پـڕ ئاسـایش و ڕێنموونیان پـێ دەبەخشێن.

سوننەتی خوایان تێدا هاتەدی كە هەر كەسێ ئەو سەر بخات ئەویش ئەو كەسە سەر دەخات، چونكە خوای گەورە چووەتە زەمانەتی ئەو كەسانەی لەسەر بەرنامەكەی دامەزراو دەبن لە دنیا سەربەرزی و سەركەوتنیان پێ دەبەخشێ وەك دەفەرموێت: ﴿وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّـٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُواْ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَنَهَوۡاْ عَنِ ٱلۡمُنكَرِۗ وَلِلَّهِ عَـٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ﴾ (الحج:٤٠ ـ ٤١) واتە خوا ئەو كەسانە سەردەخات كە دەیانەوێت ئەو سەربخەن، خوای گەورە بەهێز و زاڵە* ئەوانەی كە ئەگەر دەستەڵاتی سەر زەوییان پێ بدەیت نوێژ بەرپا دەكەن و زەكات دەبەخشن و فەرمان بە چاكە و بەرگری لە خراپە دەكەن، پاشەڕۆژی هەموو كارێكیش بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە.

هەرگیز ڕووی نەداوە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا كۆمەڵێك لەسەر ڕێنمـایی خـوایی كۆببنـەوە مەگەر لەسەرەنجامدا هێز و دەسەڵات و گەورەییان پێ دەبەخشێت.[٣]

لە سەردەمی صدیقداﷺ ڕەوشتی جوان تەشەنەی كرد و ڕەوشتی بەدیش گرمۆڵە بوو.

٤ـ ڕەوشتەكانی بەرەی سەركەوتوو: وا دەفەرموویێت: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَن يَرۡتَدَّ مِنكُمۡ عَن دِينِهِۦ فَسَوۡفَ يَأۡتِي ٱللَّهُ بِقَوۡمٍ يُحِبُّهُمۡ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلۡكَـٰفِرِينَ يُجَـٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوۡمَةَ لَآئِمٍۚ ذَٰلِكَ فَضۡلُ ٱللَّهِ يُؤۡتِيهِ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾(المائدة:٤٥)، واتە: ئەی باوەڕداران هەر كەسێك لە ئێوە لە ئیسلام پاشگەز ببێتەوە ئەوا خوا گەلێكی تر دێنێتە كایەوە وا خۆشی دەوێن و ئەوانیش خوایان خۆش دەوێت و لە ئاستی باوەڕداراندا سەر

[3] في ظلال القران (٤:٢٧٠).

نزمن و له ئاستی بێ باوەڕاندا سەر بەرزن و له پێناوی خوادا جیهاد و کوشتار دەکەن و له لۆمەی لۆمەکارانیش ناترسن، ئەمەش بەخششی خوایه دەیبەخشێت به هەر کەسێك بیەوێت و خوایش فراوان و زانایه.

ئـەبو بـەکری صـدیق رضي الله عنه یەکـەمین کـەس بـوو ئـەم ڕەوشـتانەی تێـدا هـاتبووه دی و ئامۆژگاری سوپاکانیشی دەکرد که بەو چەشنه بن و ئەمەش ڕوونکردنـەوەی ئـەو خاڵانەیـه یەك یەك:

١ـ (يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ): ڕێڕەوی پێشینەی ـ السلف ـ دەربـارەی خۆشویـستن ـ لـه خواوەـ وا پێناسـه دەکـەن کـه سـیفاتێکی خوایـه بـەبێ چـۆنیەتی و تـەئویل کـردن و بـەبێ ئـەوەی هاوشـێوەی بکـەیت لەگـەڵ کـرداری دروسـتکراوەکاندا خـوای گـەورە ئـەو بەرەیـەی خـۆش دەویست لەبـەر خـاتری ئـەو هـەمووه هـەوڵ و تێکۆشـانەیان لـه پێنـاو ئاینەکەیانـدا و بـەو هەمووه خۆبەخشیەی که فەرز نەبووه لەسەریان بـەو قورسـیه، ئەمـەش لەبـەر ڕەزامەنـدی خوا و خۆشەویستی پێغەمبەرەکەی، جێبەجێکردنی سونەت و شته وردەکان وەك بڵێ فەرز ببێت له سەریان هەر دەبێت بیکەن.[4]

ئەم بەرەیه وا وەسف کراون که چاکەکاری و له خواترسان و خۆگریان له ڕاده بەدەربووه و خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ فِى ٱلسَّرَّآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَٱلْكَـٰظِمِينَ ٱلْغَيْظَ وَٱلْعَافِينَ عَنِ ٱلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ﴾(العمران: ١٣).

هـاوەڵانیش خوایـان لێ ڕازی بێـت خوایـان زۆر زۆر خـۆش دەویـست و بـه هـیچ شـتێك نەیاندەگۆڕیەوە و ڕقیشیان بوو له هـەر شـتێك ئـەو ڕقـی لێ بووایـه، دۆسـتایەتی ئەوانـەیان دەکرد که دۆستی ئەو بوون و دوژمنایەتی ئەوانەیان دەکـرد کـه دوژمنایـەتی خـوا دەکـەن، شوێن پێغەمبەرەکەی دەکەوتن و لەسەر ڕەوشتی ئـەو دەڕۆیـشتن، هـاوەڵان خـوای خۆیـان خۆش دەویست، پەروەردگار و ڕۆزی دەریانـه، خـۆ دەروونـەکانیش وا ڕا هـاتوون ئـەوەیان خۆش دەوێت که چاکەیان لەگەڵ دەکەن.

چ چاکەیەکیش لـەوە گـەورەتره کـه دروسـتی کـردوون بـه جـوانترین شـێوەو یاسـایەکی ئاسانی بۆ هێناونەته کایـەوە و مرۆڤـی لـه جـوانترین شـێوەدا دروسـت کـردووه، سـەرەڕای ئەمەش بەهەشتی هەتا هەتایی بۆ ئامادەکردووه ئەگەر گوێڕایەڵی بێت، بەهەشتێك که شتی وای تێدایه نه چاو دیویەتی و نه گوێ بیستوویەتی و نه بـه دڵـی کەسیـشدا هـاتووه، لەبـەر ئەمانه و لەبەر زۆر شتی تر، ئەو بەره ناوازەیه خوای خۆیانیان به جۆرێـك خـۆش دەویـست

---

[4] ـ كيف نكتب التأريخ الإسلامي ـ محمد قطب (لا:٩٠).

که بێ وێنه بوو خۆیان و سامان و کەس و کاریان خستە پێناوی خواوه، نە ڕاڕا بوون نە منەتیشیان دەنواند، بەڵکو ئەمەشیان بە بەخششێکی خوای گەورە سەیر دەکرد، کە دەرگای جیهاد و گیانبازی و شەهید بوونی لێ ئاوەڵا کردوون و هۆکارەکانی بۆ ئاسان کردوون، ئەوانیش بە باشترین شێوه هەستان بە ئەنجامدانی.[5]

٢ـ(أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلۡكَـٰفِرِينَ):ئەمەش لە ڕەوشتە بەرزەکانی باوەڕدارانە کە نەرم و نیان و خۆ بە کەم بزانن بەرامبەر برا موسوڵمانەکانیان، خۆیشیان زۆر بە گەورە بزانن بەرامبەر دوژمن و نەیارانیان.[6]

لەبەرئەوەبوو کە ئەبوبەکری صدیقرَضِيَ اللهُ عَنْه لەگەڵ سەربازە گیان لەسەر دەستەکانیدا هەستان بە یارمەتیدانی باوەڕداران و خۆیشی لەگەڵیان دەرچوو بۆ جەنگ لەگەڵ هەڵگەڕاوەکانداو یانزە لیوای بۆ ئەو مەبەستە خستە ڕێ، دەسەڵاتی هەڵگەڕاوەکانی لەناوبرد، بە هیچ جۆرێك قبووڵی نەکرد لەو هەڵگەڕاوانەی کە باوەڕدارەکانی ناو خۆیانیان بە سزای سەخت شەهید کردبوو کە لێیان خۆش بێت جگە لەوەی کە هەمان سزایان بەسەردا بێنێتەوه و هەموو فەرماندەکانیشی فێر کردبوو هەر ئاوا بن و زۆریش سوور بوو لەسەر سەرپەرشتی کردنی هاوڵاتیانی کۆمەڵگەکەی و پێشتر باسمان کرد کە چۆن هەڵسوکەوتی نەرم و نیانی لەگەڵ پیر و کەنیزەك و بەساڵاچووەکان دەرکرد، تا وای لێ هات ئەم ڕەوشتە بەرزانە باڵی هێنا بەسەر کۆمەڵگەدا لەسەردەمی ئەبو بەکری صدیقدارَضِيَ اللهُ عَنْه.

٣ـ (يُجَـٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوۡمَةَ لَآئِمٍ): ڕەوشتی جیهاد و کوشتاری دوژمنانی خوا لەسەردەمی صدیقدارَضِيَ اللهُ عَنْهلەوەدا بەرجەستە بوو کە دژی هەڵگەڕاوەکان جەنگان وهێزیان پساندن، بەردەوامیش ئەم کارەپیرۆزە لە جەنگە ڕزگاریخوازەکانی داهاتوودا.

هاوەڵان لەگەڵ دوژمناندا جەنگان ئەمەش لە پێناو بەرز ڕاگرتنی ناوی خوا و هێنانە کایەی بەندایەتی تەواو بۆ پەروەردگار و بنیاتنانی حوکمی ئیسلامی جێبەجێکردنی بەرنامەکەی خوا لەسەر زەویدا و لە پێناوی دوور خستنەوەی ترسی هێرشی هەڵگەڕاوەکان و نەهێشتنی ستەم لە ناو خەڵکدا.

تەنها بە جیهادیش سەربەرزی ئیمانداران و سەرشۆڕی هەڵگەڕاوەکان هاتەوه دی، خەڵکیش بەرەو ئاینە پاکەکەی خوا گەڕانەوه، سەرکردایەتی ئیسلامی بە فەرماندەیی

---

[5] ـ الإيمان واثره في الحياة، للقرضاوي (لا: ٥-١٢)
[6] ـ تفسير القاسمي (٦:٢٥٥).

صدیق ﷺ توانی کەنداوی عەرەب بگێڕێتەوە باوەشی ئیسلام و بیشی کات بە بنکەیەکی سەربازی بۆ جەنگە ڕزگاریخوازەکانی جیهان بە گشتی.

کەنداو بوویەوە بە کانیاوێکی ساف و زوڵاڵ کە لێیەوە ئیسلامی بێگەرد ڕووناکیەکەی دەبەخشی بە هەموو بەشەکانی سەر زەوی ئەمە بە هۆی کۆمەڵێك پیاوی جوان شێراوی ژیان، بوونە دەستەی خێرخواز لە بوارەکانی پەروەردە و فێرکردن وجیهاد وبەرپاکردنی شەرعی خوا بەشێوەیەکی گشتی بۆ بەختەوەرکردنی مرۆڤەکان لە هەر کوێ بن.[7]

ئەو جیهاد و ڕوبەڕوبونەوانەی هاوەڵان لەگەڵ تاقمی هەڵگەڕاوەکاندا، ئامادەکاریەکی خوایی بوو تا دوا ڕۆژ بیانکاتە سەربازی جەنگە ڕزگاریخوازەکانی ئیسلام، چونکە لەو جەنگەدا تواناکان دەرکەوتن و وزەکان تەقینەوە، کۆمەڵێك فەرماندەی جەنگی تازە دەرکەوتن و فەرماندەکان لە هەموو هونەرەکانی جەنگیان لەو جەنگەدا تاقی کردبوویەوە.

کۆمەڵێك ڕەوشتی سەربازی ڕاستەقینە دەرکەوت، وەك ڕاستگۆیی و گوێڕایەڵی و ڕێك و پێکی و تێگەیشتوویی کە بزانێت بۆچی و لە پێناوی چیدا دەجەنگێت، هەموو شتێك دەخاتە خزمەت ئەو ئامانجەی کە لە پێناویدا قوربانی دەدات، بۆیە کارەکەی سەرکەوتوو بوو، ئیشەکانی دروست بوون.[8]

نیوە دوورگەی عەرەب بە یارمەتی خوا یەکی گرت و پاشان هاوەڵان لە دوای صدیقەوە ﷺ دەستیان دایە جیهاد و بۆیەکەمجار پاش وەفاتی پێغەمبەرەکەیان ﷺ کۆمەڵێك سەرانی هەڵگەڕاوەیان لە ناو برد و کۆمەڵێکی تریان بەکارهێنایەوە لە ناو لەشکری ئیسلامدا.

پایتەختی ئیسلام دەسەڵاتی خۆی بەسەر هەموو کەنداوی عەرەبدا درێژ کرد، وای لێهات هەموو ئومەتی ئیسلام پێکەوە لە دوای یەك سەرکردە، یەك فیکرە، سەرکەوتنەکان سەرکەوتن بوون بۆبانگەوازی ئیسلامی و ەکبوونی ئومەتی ئیسلام بە هاوکاری و زاڵبوون بەسەر هۆکارەکان و پەرتەوازەیی و دەمارگیری، هەروەك بەڵگە بوو لەسەر ئەوەی کە دەوڵەتی ئیسلام بە سەرکردایەتی صدیق ﷺ توانای هەبوو زاڵ بێت بەسەر نا هەموارترین قەیراندا.[9]

ئا بەم شێوەیە هاوەڵان جیهادیان لە پێناوی خوادا دەکرد و لە لۆمەی لۆمەکاران نەدەترسان و لەبەر بەهێزی دینداریان گوێیان بە ڕەخنە و نەیاران نەداوە، ئێ چونکە هەموو هەوڵێکیان بۆ سەرکەوتنی هەق و پوچەڵ کردنەوەی ناڕەوا.[10]

---

[7] ـ فقه التمكين في القران الكريم (لا: ٤٩١).
[8] ـ تأريخ صدر الإسلام ـ الشجاع (لا: ١٤٢ـ١٤٣).
[9] ـ تأريخ الدعوة الإسلامية د. جميل المصري (لا: ٢٥٦).
[10] ـ تفسير المنير (٦:٢٣٣).

٤ـ(ذَٰلِكَ فَضۡلُ ٱللَّهِ يُؤۡتِيهِ مَن يَشَآءُ): ئەم ئایەتە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە خۆشەویستان بۆ خوا و خۆشەویستی خوا بۆ ئەوان و جیهادیان لەپێناوی خوادا و گوێ نەدانیان بە لۆمەی لۆمەکاران، هەر هەمووی بەخششی خوایی یە دەیدات بە دۆستەکانی خۆی، واتە دەیدات بە هەر کەسانێك وەك زیادە ڕێزێك لە بەخشندەیی خۆیەوەیە و خوای گەورەیش خاوەنی چاکە و بەخششی زۆرە.[11] و خوایش (جل جلالە) خۆی باش دەزانێت بەکێی بدات و لە کێی بگرێتەوە.[12]

دووەم: وەسفێکی کۆمەڵگە لەسەردەمی صدیق دا رضي الله عنه.

کاتێ لەکۆمەڵگەی ئیسلامی جێنشینە ڕاشیدەکان دەکۆڵینەوە هەندێ ڕەوشتمان بۆ ڕوون دەبێتەوە لەوانە:

١ـ بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵگەیەکی موسڵمان بوو بە هەموو مانای وشە، باوەڕێکی بتەو بە خوای گەورە و ڕۆژی دوایی، جێ بەجێ کەری هەموو ڕێنماییەکانی ئیسلام بە لێبڕانێکی ئاشکراوە، پابەند بوونێکی ڕوون، بە کەمترین ئاستی گوناه و تاوان کردن ـ کە لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا و لە مێژوودا ڕووی داوە.

ئاین لەلای ئەوان هەموو ژیان بوو، نەك وەك هەموو شتێکی هامیشی کە جارِ بە خەڵکی بکەوێتەوە و بچێت بە لایدا، بەڵکو ژیان خەڵکی و گیانیان بوو، خۆ ئەمەش تەنها جێبەجێکردنی هەندێ بەندایەتی نەبوو هەرچەندە بە جوانترین شێوە جێبەجێیان دەکرد، بەڵکو لە ڕەوشتیاندا، لە بیرکردنەوەیاندا، لە بۆچوونیاندا، لە بەها بەرزەکانیاندا، لە پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانیاندا، لە ژیانی خێزانی و پەیوەندی دراوسێیەتیاندا، لە کڕین و فرۆشتنیاندا، لەبازرگانی وکاسبیەکانیاندا، یەکتری تەواو کردن و وەزع باشەکانیان دەچوونە کەفالەتی هەژار و نەدارەکان، فەرمان بە چاکە و بەرگری لە خراپەیان.

چاودێری کردنی بەرپرس و کاربەدەستەکان، هەرچەندە ئەمە ئەوە ناگەیەنێت هەموو تاکێکی ئەو کۆمەڵگەیە ئەم ڕەوشتانەی تێدا بووە، چونکە ئەمە مەحاڵە لە هیچ کۆمەڵگەیەکی بەشەریدا ڕووبدات، ئەوەتا کۆمەڵگەکەی پێغەمبەرمان ﷺ دووڕووی تێدابوو کە بەسەر زارەکی موسوڵمان بووبوون و لە ژێرەوە کوفریان حەشار دابوو، هەروەك باوەڕ لاواز و ناتوانا و تەمەڵ و خاو و خلیچك و ناپاکیان تێدا بووە، بەڵام هیچێك لەو کەسانە ناویان نەبوو، نرخیان نەبوو لەو کۆمەڵگەیەدا، ڕۆڵی لادانی کۆمەڵگەکەشیان نەبوو، چونکە لایەنی بەهێز و بە گوڕ، لایەنی ئەو کەسانە بوو کە بە ڕاستی لەگەڵ باوەڕدا بوون و لە

---

[11] ـ تفسير القاسمي (لا: ٦:٢٥٨).

[12] ـ تفسير المنير (٦:٢٣٣).

پێناوی خوادا بە سەر و ماڵ تێدەکۆشان و جیهادیان دەکرد و پابەندبوو بوون بە ڕێنماییەکانی ئەم ئیسلامەوە.[١٣]

٢ ـ کۆمەڵگەیەك بوو لە بەرزترین ئاستا مانای (ئومەت)ی تێدا هاتبووە دی، خۆ ئومەت تەنها ئەوە نیە کۆمەڵێك کەس یەك زمان و یەك خاك و یەك بەرژەوەندی کۆی کردبنەوە، ئەوە پەیوەندیەك بوو لە سەردەمی نەفامیشدا هەبووە، ئەگەر ئومەتێکیشیان پێك هێنابێت نەتەوەیەکی نەفامی بووە.

بەڵام نەتەوە- ئومەت ـ بەمانا خواییەکەی ـ پەیوەندیەکە بەهۆی بیرو باوەڕەوە، بەبێ گوێ دانە یەك زمان و ڕەنگ و ڕەگەز، پەیوەندی بەرژەوەندیە لەیەك نزیکەکان، ئەم جۆرە ئومەتەش لەهەموو مێژوودا تەنها لە ئیسلامدا هاتووەتە دی.

ئومەتی ئیسلامی توانی مانای وشەی (ئومەت) بەتەواوەتی و بۆ ماوەیەکی بێنێتە دی، ئومەتێك زمان و نەژاد و ڕەنگ و بەرژەوەندی یەکانی سەر زەوی یەکی پێنەگرتوون، بەڵکو بیروباوەڕ لکاندوونی پێکەوە و دەبینی عەرەبیەك و فارسیەك و حەبەشیەك و ڕۆمیەکی کردبووە برا، پەیوەندی دروستکردبوو لە نێوان گەلە ڕزگار کراوەکان و گەلە ڕزگارکەرەکان لەسەر بناغەی برایەتی ئاینی ڕاستەقینە، ئەگەر مانای (ئومەت) بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ لەسەر زەویدا هاتبێتە دی، ئەوە ماوەی حوکمی ئیسلام پڕشنگدارترین ماوە بوو کە ئیسلامی تیا بەرپا کرابوو بە هەموو ماناکانیەوە، لە ناو ئەو مانایانەدا مانای (ئومەت) بە جۆرێك کە پێشتر شتێ نەبوو.[١٤]

٣- کۆمەڵگەیەکی بە ڕەوشت بووە، کە لەسەر بنەمایەکی ڕەوشتی ئاشکرا و ڕوون بەرپاکرابوو لەسەر بناغەی فەرمان و ڕێنمایەکانی ئاین، کە ئەوەش بنەمایەکی تەنها پەیوەندی نێوان ژن و پیاو ناگرێتەوە، هەرچەندە ئەمە دیارترین نیشانەی ئەم کۆمەڵگەیەیە، بەرەڵایی تێدا نیە، تێکەڵی ژن و پیاوی تێدا نیە، خاڵیە لە هەموو وتەیەك یان ئاماژەیەك یان کردەوەیەك کە شەرمی تێدا بشکێت.

لە خراپەکاری بەدووره و داوێن پاکە مەگەر تاق و ترایەك کە لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا هەیە، بەڵام بنەمای ڕەوشت لەوە گەورەترە کە پەیوەندی نێوان دوو ڕەگەزەکە بێت و بەس، بەڵکو لایەنی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و هزری ڕادەربڕین دەگرێتەوەدەسەڵات لەسەر ڕەوشتی ئیسلامی بنیات دەنرێت، پەیوەندی خەڵکی لە ناو کۆمەڵگەدا لەسەر بنەمای ڕاستگۆیی و دەستپاکی و

13ـ كيف نكتب التأريخ الإسلامي (لا: ١٠٠).
14ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو (لا:١٠١).

دڵسۆزی و هاوکاری و خۆشەویستی لەگەڵ یەکتریدا هەڵسوکەوت دەکەن، کەس لاقرتێ و دوو زمانی و دەم کوتان بۆ ناموسی خەڵکی ناکات لەگەڵ خەڵکیدا.[١٥]

٤ـ کۆمەڵگەیەکی (جدی)یە:خەریکی کارە مەزنەکانە و خۆی لە هەموو کارە بچووك و بێ بایەخەکان لا دەدات،خۆ ـ جدی ـ ئەوە ناگەیەنێت وشك وئیداری ڕووت بێت، بەڵکو گیانێکە بۆ بەرز کردنەوەی ورە و هانی چاك بوون و کار کردن و جووڵە دەدات.

هەروەك کاری خەڵکی و خۆ خەریك کردنیان بە شتانێکی بەرز و بایەخدار و واقیعیەوە دەبێت، ئەمەش لە کۆمەڵگەی گێل و بێکاردا نیە، کە لە ماڵ و جادەکاندا بۆ هۆکارێك دەگەڕێت کاتەکانیانی پێ بکوژن.[١٦]

5ـ کۆمەڵگەیەك کە یەك پارچە کارکردنە، لە هەموو ڕوویەکەوە گیانی سەربازی تێدا بەدی دەکرێت نەك تەنها لەکاتی جیهاد لەپێناوی خوای گەورەداو بەس هەر چەندە جەنگ و جیهاد گۆشەیەکی گەورەی ئەم کۆمەڵگەیەی پڕ کردۆتەوە، بەڵکو لە هەموو ڕوویەکەوە، هەمووشی لە ئامادەباشیدایە کەی کارێکی بدرێت بە سەردا و ئەو جێبەجێی بکات،ئیتر وابێت هیچ پێویست بەوە ناکات سەربازبگیرێت و میللەت سەغڵەت بکرێت، هەر هەموویان هەمیشە حازرن بۆ بەرگری لە بیروباوەڕ و ئەو کاریگەریەی کە بیروباوەڕ تێدا دروستی کردووە کە ئامادەی چالاکی نواندن بێت لە هەموو ڕوویەکەوە.

6ـ کۆمەڵگەیەکی خوا پەرستە، گیانی بەندایەتی بەئاشکرا بەدی دەکرێت تیایدا، نەك تەنها لەجێبەجێکردنی فەرزەکاندا، کردنی سونەتەکان لەبەر ڕەزامەندی خوا، بەڵکو لەهەموو کارو کردەوەیەکدا، کارکردن لە هەستیدا بەندایەتیە، ئەگەر بە گیانی بەندایەتیەوە بە جێی بهێنێت، حاکم فەرمانڕەوایی گەلەکەی دەکات بە گیانی بەندایەتیەوە مامۆستا خەڵکی فێری قورئان دەکات بە گیانی بەندایەتیەوە، بازرگان کە لە کارەکەیدا بە گیانی لە خواترسانەوە کڕین و فرۆشتن دەکات، پیاو ماڵەکەی بەڕێوە دەبات بە گیانی بەندایەتیەوە، ژن خزمەتی منداڵەکانی دەکات بە گیانی بەندایەتیەوە، ئەمەش بۆ هاتنە دی فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ کە فەرموویەتی: ((کلکم راعٍ وکلکم مسؤلٌ عن رعیته)).[١٧]

ئەمە لە نیشانە ڕوون و دیارەکانی سەردەمی خیلافەتی صدیق بوو رضي الله عنه ئەم نیشانانەش وایان لێ کردبوو کە کردبوویانە کۆمەڵگەیەکی موسوڵمان لە بەرزترین ئاستدا و ئەمەش وای کرد لەو ماوەیە کە دابنرێت بە ماوەی نموونەیی لە مێژووی ئیسلامدا.

15ـ کیف نکتب التأریخ الإسلامي (لا: ١٠٢).
16ـ کیف نکتب التأریخ الإسلامي (لا: ١٠٢).
17ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

هەر کاریگەری ئەو ماوەیەش بوو کـە وای کـرد لـەئاینی پـیرۆزی ئیـسلام بـە شـێوەیەکی خێراو سەرسوورِ هێنەر بڵاوبێتەوە، بزاڤی ڕزگاریخوازیەکانی ئیسلام خێراتـرین بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی بـوو لـە هـەموو مێـژوودا، کـە لـە مـاوەی کەمترلـە(٥٠)سـاڵدا تـوانی درێژببێتەوەلەخۆرهەڵاتـەوە بگاتـە دەریـا و لـە خۆرئاواشـەوە بگاتەهیندسـتان کەئەمـەش دیاردەیەکی شایانی ئەوەیەتۆمار کرێت وبخرێتەبەر چاو.

هەروەها موسوڵمان بوونی ئەو گەلانەی کە ڕزگار دەکران بەبێ هیچ زۆر و ترساندنێك،ئەو ڕەوشتانەی کە ئەم کۆمەڵگەیەی پێ ناسرابوون بـەهای ڕاسـتەقینەی ئـەم دیاردەیـە بـوون، خەڵکی خۆشەویستی ئیـسلام دەچـووە دڵیـان کـە بـەم ڕەوشـتە بەرزانـەوە دەیـانبینی بـە شــێوازێکی سەرســوورِهێنەری پرِشــنگدار و ئــیتر خۆشــحاڵ دەبــوون یــەکێك بــن لــە شوێنکەوتووانی.

سێیەم: سیاسەتی صدیقرضي الله عنه لە جەنگی دژی دەستێوەردانی بێگانە:

ئــەو جموجۆڵــەی دەوڵــەتی ئیــسلامی بــە ســوپاکەیەوە لــەناو کەنــداوی عەرەبیــدا سەرکەوتووانە دەهات و دەچوو، وای کرد لە زۆری لەو هۆزانەی کـە هاوسـنور بـوون لەگـەڵ ڕۆم و فارسـەکاندا خۆیـان بدەنـەوە دەسـتی دەوڵـەتی ئیـسلام، هـەر کـە هـەواڵی وەفـاتی پێغەمبەری خوایان بیستصلى الله عليه وسلمئیتر هەوڵیان دابوو خۆیـان لـەو دوو دەوڵەتـە نزیـك بکەنـەوە، فـارس و ڕۆمـەکانیش ئەمـەیان بەهـەل زانـی و هـانی ئـەو هۆزانـەیان دەدا کـە ڕووبـەڕووی دەوڵەتی ئیسلامی ببنەوە.[18]

سیاسەتی ئەبوبەکری صدیقرضي الله عنه بۆ بەرگرتن لەم دەست تێوەردانـە دەرەکیـە، ئـەوەبوو دوا بەدوای وەفاتی پێغەمبەری خواصلى الله عليه وسلم سوپای ئوسامەی نارد بەرەوشام و ئەو کـارەی بـوو بەزامنی ئەوەی کە ئەو هۆزانە بیر لە هێرش کردن نەکەنەوە بۆ سەر دەوڵەتی ئیسلامی.

هەروەها خالیدی کورِی سەعیدی کورِی عاصی بەسوپایەکەوە نارد بۆ (حەمقەتـەین) کـە دەیروانی بەسەر شامدا، عەمری کورِی عاصـی نـارد بـۆ تـەبوك و دەمـەت جەنـدەل، عـەلای کورِی حەزرەمی نارد بۆ بەحرەین، پاشـان بەدوایـدا (مثنـى بـن حارثـة الـشّيباني) نـارد بـۆ خواروی عێراق پاش ئەوەی کە زاڵبوو بەسەر هەڵگەرِانەوەی بەحرەیندا.

سەجاجی تەمیمیشیان ناچار کرد کە ئەو ژنە گاورە بوو لـە عێـراق داوای پێغەمبەرایـەتی دەکـرد کـە بـشکێت و پاشەکـشە بکاتـەوە بـۆ عێـراق کاتێـك سـوپای ئیـسلامی بـەو هێـزە گەورەیەوە بینی.

---

[18] ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا:٣١١).

سوپای موسڵمانەکان بەسەرکردایەتی ئەبوبەکری صدیق ﷺلە ئاستێکی بەرزی هۆشیاری و هەست بەبەرپرسیارێتیدا بوون، سنووری باکووریان زۆر بە وردی دەپاراست، لە ڕۆژهەڵات بۆ ڕۆژئاوا بە درێژایی هاوسنووریان لەگەڵ فارس و ڕۆمەکاندا پیاوانی وەك عەلای حەزرەمی و خالیدی کوڕی وەلید لە سەرووی نەجدەوە و عەمری کوڕی عاص لە دەوت جەندەلەوە و خالیدی کوڕی سەعید لە کەنارەکانی شام و ئەمەش جگە لە سوپاکەی ئوسامە.[19]

فارسیەکان لە کەمیندا بوون بۆ دەست وەشاندن لە ئیسلام، بەڵام خۆیان وەك ئەژدیها حەشار دابوو، بە تایبەت کە دەیانبینی کشانی دەوڵەتی ئیسلامی دەوڵە گچکە گەندەڵەکانی مێژوو ڕادەماڵێت و هەموو هێزی خراپە و سەرکەشان تێك دەشکێنێت، هەر هەلی لە ئیسلام پاشگەز بوونەوە بۆ هۆزەکان ڕەخسا یەکسەر هۆزی بەکری کوڕی وائیل خۆیان گەیاندە کیسرا و پاش مردنی پێغەمبەری خوا ﷺ داوای حوکمڕانی بەحرێنیان لەفارسەکان کردو ئەوانیش پەسەندیان کردو لەگەڵیان سوپایەکیان نارد بەسەرکردایەتی مونذیری کوڕی نوعمان کە حەوت هەزار چەکداری لەگەڵدا بوو،[20] کە نزیکەی (١٠٠) سواریان لەگەڵدا بوو وەك پاڵپشتی بەرامبەر هێزی موسوڵمانەکان کە کۆمەڵێ ناتوانا بوون جێگەی مەترسی نەبوون هەروەك کولاعی دەڵێت: موسەیلەمەی درۆزنیش جێگەی ئومێدی فارسەکان بوو، د. محمد حسين هيكل دەڵێت: سەجاج لەباکووری عێراقەوە بەرەو نیمچە دوورگەی عەرەب نە دەڕۆیشت بەو هەمووە جەنگاوەرەوە ئەگەر بە هاندانی فارسەکان نەبووایە، لە ڕێگەی کارمەندەکانیانەوە لە عێراق دەیانوویست زیاتر بڵێسەی بێت ئەو شۆڕشە هەڵگەڕاوەیەی ناو عەرەب.[21]

ئەمە ڕۆڵی فارسەکان بوو، بەڵام ڕۆڵی ڕۆمەکان ئاشکراتر و ترسناکتر بوو چونکە هەڵوێستی ڕۆم دەربارەی ئیسلام زۆر ڕەق و گیرتر بوو، چونکە ئەوان گەلێکی خاوەن بیروباوەڕ و فیکر بوون، خاوەنی یاسا و دەستووری ڕێك و پێك کرابوون، خاوەنی جەنگاوەر و چەك و تفاقێکی زۆر بوون و هاوپەیمانیەتی و شوێن کەوتە بوون، لەبەر ئەم هۆیانە هەمیشە پەیوەندی نێوان ئەوان و موسوڵمانەکان لە بەرزترین ئاستی خراپیدا بوو.[22]

هەر لەسەرەتاوە لەو کاتەی نامەی پێغەمبەری خوایان پێ گەیشت هەوڵیان دا لە ڕووی موسوڵماناندا بوەستنەوە، بەو هۆیەوە دوو جەنگ بەرپا بوو، کە (مؤتە و تەبووك) بوو، کە

19_ حروب الردة، (لا: ١٧٤_١٧٥).
20_ الإكتفاء في تأريخ المصطفى والثلاثة الخلفاء (٣١٨:٣_٣١٩).
21_ الردة، غيداء خزنة كاتبي (لا: ٤٩)، لە (**حركة الردة**) وەرگیراوە (لا: ١٤٦).
22_ حركة الردة للعتوم (لا: ١٤٦).

موسوڵمانەکان سەلماندیان بۆ ڕۆم کە دەوڵەتی ئیسلامی پارویەکی ئاسان نیە و نە قوت دەدرێت و نە دەشکرێت.

هەروەها سەلما بۆ موسوڵمانەکان کە چۆن هۆزەکانی شام دڵسۆزانە لە پێناو ئاینەکیدا دەجەنگن وبۆ ڕۆمەکان بەوجۆرە دڵسۆز نین، لەگەڵ ئەو ڕێککەوتننامانەدا کە پێغەمبەری خواﷺ کاتی خۆی لەگەڵ ئەو هۆزانەدا بەستی کە ژێر دەستەی ڕۆم بوون ئەوەش پاش جەنگی تەبووك بوو.

ڕۆمەکان بەردەوام لەوەدا بوون بدەن لە دەوڵەتی ئیسلام و هەوڵی پەڕ و باڵ کردنیان دەدا و دواتریش بتوانن بەتەواوەتی لە ناوی بەرن ئەبو بەکریشﷺ زۆر چاك لەم لایەنەوە ئاگادار بوو، هەر بۆیەش زۆر سووربوو لەسەر دەرکردنی سوپای ئوسامە بۆ تەمێ کردنی ڕۆمەکان، ئەوە بوو هۆزەکانی - لەخم و غەسان و جوزام و بەلی و قوضاعة و عوذرە و کەلب - هەستان بە جێ بەجێ کردن و دەستگرتن بەو پەیمانانەوە لەگەڵ پێغەمبەری خواﷺمۆریان کردبوو.

ئەی جگە لە ڕۆم کێ سوتەمەنی جەنگی بۆ ئامادە دەکردن لە چەك و تفاق و سەربازو پلانی جەنگی؟ بەم کارەی صدیقﷺ دەیویست بە زمانی حاڵ بە ڕۆمەکان بڵێت: ئێمە لەگەڵ ئەو پەرتەوازە ناوخۆییەماندا، هیچ لە بازوومان کەم نابێتەوە و ئێمەی موسڵمان دەتوانین گەورەترین هێرش و لە گەورەترین دەوڵەتەوە بکرێتە سەرمان بەر پەرچی بدەینەوە ئیتر با لەلای ئێوەشەوە بێت.[٢٣]

پشت هەڵکردنی دورگەی عەرەب لە ئیسلام، هیوایەکی لە دڵی فارس و ڕۆمەکاندا دروست کردەوە، کە هەوڵ بدەن ئیسلام لەناو بەرن، هەردوو دەوڵەتەکە هەموو هاوکاری و کۆمەکیەکیان پێشکەش کرد بەو وڵاتانەی کە وازیان لە ئیسلام هێنابوو، هەڵاتووەکانیان داڵدە دەدان، هەر بۆیەش هەر کە موسوڵمانەکان دوورگەی عەرەبیان کۆنترۆڵ کردەوە و دەوڵەتی ئیسلامیان کردەوە بەیەك، یەکسەر بەرەو باکوور سوپایان خستە ڕێ بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی ئەو دوو دوژمنە زلهێزەی کە لە کەمیندا بوون بۆ ئیسلام.[٢٤]

صدیقﷺ شاری سەقامگیرو ئاشتیەوە- مەدینە- دەستی کرد بەجووڵانەوەی سوپاو بەهەموو شێوەیەك هاوکاری ئەو سوپایەی کرد تا لە چاوی دوژمنان گرنگ بێت و ترس بەرێتە دڵیانەوە.

---

[23]- حركة الردة للعتوم (لا: ١٥٠)

[24]- موسوعة التأريخ الإسلامي، د. أحمد شلبي (١:٣٨٨).

ئـەبو بـەکرﷺ تـوانی خێـر و خۆشـی بنکـەی دەوڵەتەکـەی بگەیەنێتـە هـەموو کـون و قوژبنێکی دوورگەی عەرەب، چۆن دەیتوانی ناوچـەکانی شـام و عێـراق ڕزگـار بکـات ئەگـەر بنکەیەکی گەورەی لە دوورگەی عەرەبیدا مسۆگەر نەکردبێت کـە دۆسـتی ئیـسلام بـن و بـە ئیسلامیش یەك بگرن.

مسۆگەر کردنی ئاسایشی ناوچەکە لە سێ خاڵدا خۆی دەبینیەوە:

یەکەم: سووربوونی خەلیفە لەسەر بەردەوامی جیهادوباوەڕی پتەوی بەشیاویی و بـەرزی و ناوازەیی فیکرەکەی.

دووەم: خاوێن کردنەوەی کۆمەڵگە بچکۆلەکە کە پێکهاتبوو لـە پـشتیوانان و کۆچـەریان لە مەدینەی پڕ نوور.

سێیەم: خـاوێن کردنـەوەی کۆمەڵگـە گەورەکـە کـە کۆمەڵگـەی عـەرەبی بـوو لـە هـەموو خەوشێکی هاوبەش پەیداکردن بۆ خوا و زۆنگاوی هەڵگەڕانەوە.

ئەم ئاستانە خرانە سەریەك تالە ئاکامدا کۆشکێکی مەزنی لێ پێکهـات، تـوانی بـەو هێـزە گەورەیەوە هەموو خاڵە سنووریەکانی وڵاتی ئیسلام توند و قایم بکات بە جۆرێك کە بوون و کیانی فارس و ڕۆمی خستە لەرزە لە ماوەیەکی زۆر کورتدا، ئەمەش بـە هـۆی ئـەوەوە بـوو کـە سـوپایەکی یـەك ڕیـز، یـەك بیروبـاوەڕ و یـەك ئـاڵا، پـشت ئەسـتوور و دڵنیـا لـە هـەموو کۆمەکیەك لە دوورگەی عەبەریەوە دەرچوو بەرەو دنیا.[٢٥]

چوارەم: لە ئاکامەکانی ڕووداوی پاشگەزبوونەوە.

جەنگ دژی هەڵگەڕاوەکان ئەنجام و ئاکامی زۆری لێ کەوتەوە کە بەکات و شـوێن دیـاری ناکرێت، بـەڵکو بـۆ ماوەیـەکی درێـژ و نەوەیـەکی بـێ شمـار و کۆمـەڵێکی زۆر لـە بیرۆکـە و ئەحکامی فیقهی کە بەرەکانی داهاتوو زۆر کەڵکیان لێ وەرگرت لەوانە:

١ـ جیاکردنـەوەی ئیـسلام لەهـەموو بیرۆکـەو بۆچـوونەکان: دوای وەفـاتی پێغەمبـەری خواﷺ شتەکان هەموو تێك چوون بەسەریەکدا و عەرەبە دەشتەکیەکان بەپلەبەرەوپاشگەز ڕۆیشتن، کە هەندێکیان لەوانە بوون دڵیان ڕاگیر کرابوو، هەندێکیشیان لەدووڕووەکان بوون، یان ئەوانەبوون لەم دواییانەدا بەناچاری موسڵمان بوو بوون، یان لەوانە بوون کە لەڕاسـتیدا هەر موسڵمان نەبوو بوون.

لـەدوو جۆرەکـەی یەکـەم، موسـڵمان بوونەکـەی (عیینـەی کـوڕی حـصنی فـەزاری) کـە موسوڵمانە بوونەکەی خەوشی زۆری تێدا بوو، تـا ئـەوەبوو هـەر کـە ئاشـوبی هەڵگەڕانـەوە

---

[25]ـ حركة الردة (لا: ٢٢٣).

هەڵگیرسا خێرا چوو بە دەمیەوە، ئاینەکەی خۆی فرۆشت بە تولەیحەی ئەسەدی، ئـەوەبوو کاتێك بە دیلی گیرا و برا بـۆ مەدینـە بـۆ لای ئـەبو بـەکری صـدیقﷺبـە کـۆت و زنجـیرەوە هێنایان و هەر کە منداڵانی صەحابی دەیاندا بە لایدا تێیان دەکوتا و پێیان دەگـووت: ئـەی دوژمنی خوا پاش موسوڵمان بوون کافر بوویتەوە؟ ئەویش لە وەڵامدا دەیـووت: سـوێند بـە خوا هەرگیز باوەڕم بە خوا نەبووە.[26]

لەوانەی کە هەرگیز موسوڵمان نەبووبوون وەك هۆزی عەنەس لە یەمـەن، کـە هـۆزی ئـەو سەرکەشە بوو کە ناوی ڕەشەی عەنەسی بوو پاگەنـدەی پێغەمبەرایـەتی خـۆی دەکـرد، لـە وڵاتی یەمەندائەوەی کردی کردی و ئەشکەنجەی موسوڵمانەکانی دەدا.

نموونەی ئەوانەی کە بەخراپ لەئایەتەکانی قورئان تێگەیشتبوون کـە وای لێکـردن کـافر بـوون، بـۆ نموونـە زەکاتیـان نـەدەدا و دەیـانووت: قورئـان دەفـەرمووێت: ئـەی محمـد تـۆ زەکاتیان لێ کۆبکەرەوە واتا بە ڕای ئەو کەسانە بۆ کەسی تـر نیـە زەکـات کۆبکاتـەوە وەك دەفــەرمووێت: ﴿خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (التوبة:١٠٣).

(ابن كثير) بەڕەحمەت بێت لەسـەر ئـەم ئایەتـە دەڵێـت: هەنـدێك لـە هۆزەکـانی عـەرەب زەکاتیان نەدەدا بە بەڵگەی ئەوەی کە شتێك بووە تایبەت بووە بە پێغەمبـەری خـواﷺبـۆ ئیمام نیە دوای ئەو کۆی بکاتەوە، ئەوە نیـە خـوا دەفرمووێـت: (خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ) کـە ئـەبو بـەکر و هـاوەڵان ـ خوایـان لێ ڕازی بێـت ـ بەرپەرچـی ئـەم جـۆرە تەفـسیرە ناتـەواوە هەڵەیەیان دایەوە و جەنگیان لەگەڵ کردن تـا ئـەوە بـوو زەکـاتی خۆیانیـان دا هـەروەك لـە کاتی پێغەمبەرداﷺدەیاندا.[27]

یـان دەمـارگیری خێڵایـەتی زۆر بـە تونـدی دەرکـەوت، ئەمـە موسـەیلەمەی درۆزنـە ڕوو دەکاتە هۆزەکەی بۆ ئەوەی هەڵیان بنێت تا شـوێن ئـەو بکـەون و واز لـە قـورەیش بهێـنن، پێیـان دەڵێـت: ئەمـەوێت پـێم بڵـێن ئایـا قـورەیش بەچـی وای لێ هـاتووە تـا شایـسەی پێغەمبەرایەتی و پێشەوایەتی بێت لە ئێوە زیاتر؟ وەڵڵاهی نە زۆری و نـە دەسـتەڵاتیان لـە ئێوە زۆرتر نی یە، وڵاتی ئێوەش پان و پۆڕترە و سامانی ئێوەش زیاترە.[28]

ئەوەش ڕەجالی کوڕی عەنفەوەیی حەنەفی یە کـە خـوا لەسـەر شـارەزایش گـومڕای کـرد، پاش ئەوەی قورئانی پـیرۆزی خوێنـدو لـە ئیـسلام تـێ گەیـشت، دەربـارەی ڕاسـتی نێـوان پێغەمبەرایــەتی محمــد و موســەیلەمە دەڵێــت: (دووبــەرانن و شــەڕە قــۆچ دەکــەن،

---

[26]ـ تأريخ الطبري (لا: ٣:٢٦٠).
[27]ـ تفسير إبن كثير (٢:٣٨٦).
[28]ـ حركة الردة للعتوم (لا:١٢٤)

خۆشەویسترینیان لای ئێمە بەرانەکەی خۆمانە).[29]

ئەوەش (طلحة النمري)یە کە کاتێك گوێی گرت بۆ قسەکانی موسەیلەمە و دەبینێت گشتی درۆیە، وتی: من شایەتی ئەدەم تۆ درۆ دەکەیت، محمد ڕاست دەکات، بەڵام درۆزنی رەبیعە باشترە لە لامان لە ڕاستگۆی (مضر).[30]

بەڵکو موسەیلەمەش دەیزانی خۆیشی درۆزنە، ئەوەبوو لە جەنگی یەمامەدا موسوڵمانەکان خەریك بوو سەردەکەوتن، هاوڕێکانی پێیان وت: کوا ئەو هەموو بەڵێن و ئایەتی سەرکەوتنەکانت؟

ئەویش وتی: لە پێناو حەسب و نەسەبتاندا بجەنگن، بۆ مەسەلەی ئاین ئەوە ئاین لە ئارادا نیە.[31]

ئەو خەڵکە بیروبۆچوونەکانیان تێکەڵی کردبوو، ڕەوشت و ئاوات و هیوا و کردەوەیان هەموو بۆ ئەوە بوو ئیسلام بە یەکجاری نەهێڵن، هەموو هێزی خەراپەکاران بۆ ئەو مەبەستە کۆ بووبوونەوە، بەڵام هەموو هەوڵەکانیان شکستی خوارد و لە ناو چوو، بە هۆی یەك ڕیزی موسوڵمانان و قۆڵ کردنیان بە قۆڵی یەکداو کۆبوونەوەیان لە دەوری ئەو بنکە بەهێزەی کۆمەڵگەی ئیسلامی کە لەسەر دەستی پێغەمبەری خوا پەروەردە کرابوو.

کە وەك موغناتیسێکی لێهات ـ بە سروشتی کێشکردنی ـ وای کرد لە هەموو ئەوانەی کە شایەنی کێشکردن بوون بۆ لای ئیسلامی کێش کردنەوە، کە بە ڕاستی کێشکردنێکی موغناتیسێکی کارای مەزن بوو، کە بوو بە هۆی کۆبوونەوەی موسوڵمانان و یەکگرتنەوەیان، خۆ بە زۆری ژمارە و چەك و تفاق نا، بەڵکو بە هۆی ئەو تایبەتمەندیەی لە بواری بیرياری و فیکر و بۆچوون و ڕەوشتەوە بوو، کە بە هۆیەوە کۆمەڵێ خشتی جوانی لەسەر یەك ڕیز کرد، بوو بە هێزێکی کارامە کە بە ڕاشکاوانە لەگەڵ ڕووداوەکاندا مامەڵە بکات و دوور بێت لە خۆگێل کردن و چاو نوقان لە ئاستی ڕووداوەکاندا، بەڵکو زۆر ڕوون و ئاشکرابوون وەك ڕوونی وتەکەی ئەبوبەکرﷺبۆ هەموو موسوڵمانان کە فەرمووی: هەر کەسێك محمدی دەپەرست، محمد مرد بەڵام هەر کەسێك خوای دەپەرست، ئەوا خوا زیندووە و هەرگیز نامرێت.[32]

لە ئاکامەکانی جەنگی پاشگەزبوونەوە پاراستنی تێڕوانینی ئیسلامی لە هەموو لادان و شێواندنێك، یەکلاکردنەوەی ئاڵای ئیسلام لە دەمارگیری سەردەمی نەفامی، یان دۆستایەتی

[29] ـ الإصابة لإبن حجر (ژمارە: ٢٧٦١).
[30] ـ تأريخ الطبري (٤:١٠٤).
[31] ـ هەمان سەرچاوە (٤:١١٢).
[32] ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ٣٢٣).

تێکەڵ و پێکەڵ، پاك بوویەوە لە هەموو خەوشی و گەردێك، تێڕوانینی ئیسلامی هەرگیز چەورەیی و لالۆ حەمەیی قبووڵ ناکات لە هیچ بار و دۆخێکدا، هێزی ئیسلامی پەیوەندی نیە بە زۆری سوپا و پڕچەك بوون، بەڵکو پەیوەندی هەیە بە هێزی باوەڕ و دەروون بەرزی و کاری سەرەکی ئیسلام بانگکردنی خەڵکیە بۆ لای ئیسلام، نەك کوشتنیان، بەڵکو دەبێت بانگەواز یەکەم مەبەست بێت، سووربوون لەسەر ڕزگارکردنی خەڵکی زۆر لە هەموو شتێکی تر لە پێشترە.[33]

٢ـ پێویستی بوونی بنکەیەکی ئەستوور لە ناوکۆمەڵگەدا: ڕووداوەکانی پاشگەزبونەوە بووبەهۆی دەرخستنی کانزا خاوەکان کە بوونە خشتی سەرەکی ناو کۆشکی دەوڵەتی ئیسلام و کۆمەڵێك کەسایەتی ئازا دەرکەوت، کە تاکە تاکەیەکی پەرش و بڵاو نەبوون بەڵکو بووبوونە بنکەی سەرەکی کۆمەڵگاکە، دەوڵەتەکەش، ئەمانە بنکەیەکی بۆش و بێ بناغە و بێ بایەخ نەبوو، بەڵکو بنکەیەکی ئەستووری تێگەیشتوو بوون و خۆیان و دوژمنەکانیشیان باش دەناسی، چاك حاڵی بوون لەو ترسناکیانەی لەچوار دەوریاندا بوو، بەوریایی و بەئاگایی تەواوەوە پلانیان دادەڕشت و ڕووبەڕووی ناهەمواریەکان دەبوونەوە.

ئەو کەسانە لەگەڵ ئەمانەشدا پابەند بوون بە خوای بەهێز و دەسەڵاتدارەوە و بەسەر هەموو دوژمنەکانیاندا سەرکەوتن و هەموو بەربەستەکانی ڕێگایان لادا، ئەم کەسانە بوونە هۆکاری پاراستنی ئیسلام ودەوڵەتەکەی و لە هەموو لەشکرکێشیەکدا ئامادەبوون تا سام و هەیبەتی هێزی پاشگەزبووان بشکێنن، خەڵکی لە دەوری ئیسلام خڕ بکەنەوە و بە یارمەتی خوا و هەوڵی ئەو بنکە بە هێزە توانرا بوونی قەوارەی ئومەتی ئیسلام و مانەوەی و گەشەپێدانی بپارێزن.[34]

٣ـ ئامادەکردنی دوورگەی عەرەب وەك بنکەیەك بۆ هێرشە ڕزگاریخوازەکانی ئیسلام: بەمردنی پێغەمبەری خوا ﷺ هەموو کۆمەڵەکان پەرش و بڵاو بوونەوە زۆرێك لە هۆزە عەرەبەکان لە خەلیفە هەڵگەڕانەوە، ئەبو بەکر رضي الله عنه لەگەڵ هاوەڵاندا توانیان ئەو هۆزانە بگێڕنەوە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەت کە ئەوەش کارێکی زۆر قورس بوو، صدیق خۆی سەرپەرشتی جێبەجێکردنی پلانەکانی پەروەردەیی و زانستی و سەربازی و ئیداری دەکرد، سەرکەوت بەسەر سەرکەوتنێکی مەزن، هۆزەکانی عەرەب بەدەوڵەتی ئیسلامەوە پەیوەست کرانەوە، پاش ئەوە وڵاتانی دوورگەی عەرەبی بە دانیشتوانەکانیەوە بوو بەبنکەیەك بۆ هێرشە ڕزگاریخوازەکان ـ فتوحات ـ تاوای لێهات بوو بەکانیاوێك و لەوێوە ئیسلام دەگەیەنرایە هەموو بەشەکانی سەر زەوی بە ڕزگاریخوازی و بە مامۆستایی و

33ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو (لا: ٣٢٤).
34ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ٣٢٥).

پەروەردەكاریەوە.[35]

دوورگـەی عـەرەبی بـوو بـە بنكـەی ڕزگـاریخوازی، چـونكە هێرشـی ڕزگـاریخوازی چۆن دەكرێت بە بێ بنكە، یـان ئەگـەر بنكەكـە لـەرزۆك بێـت یـان دانەمـەزراو؟! بـەڵام وا ئێـستا دوورگەی عەرەبی ئامادەیە كە هەموو وزە و تواناكانی بخرێتە كـار بخرێتـە ڕێ بـۆ ئـیش و كاری سەربازی كە لەمەو دوا دێت.[36]

٤ـــ ئامــادەكردنی فەرمانــدە بــۆ بزاڤــی ڕزگــاریخوازی ئیــسلامی: لــەڕووداوەكانی پاشگەزبوونەوەدا ڕیزەكان جیابوونەوە، وزەو تواناكان تاقی كرانەوە، ئەو چینە دەركـەوت كە كانزاكانی ئومەتیان داپۆشتبوو، لەبەرامبەریشدا كانزا خراپەكان ئاشكرابوون، دەسـەڵات درایە دەسـت كـانزا بەنرخـەكان كـە كـاری سـەركردایەتی كردنـی جەنگـە ڕزگاریخوازەكـانی ئیسلام بگرنە ئەستۆ.

سەرچاوە مێژوویەكان دەربارەی هەندێ سەركردە بۆمان دەدوێن كـە نـە لـە پـشتیوانان بوون و نە لە كۆچەریان و نە هاوەڵانیش بوون، بەڵام ڕاستەوخۆ لە كانیاوی قورئـانی پـیرۆز پەروەردە بوون، پاشان ڕووداوەكانی هەڵگەڕانەوە پێی گەیاندن، لە خەڵكانی تـریش جیـای كردنەوە و وای لێ كردن بگەنە پلەی سەركردایەتی سوپا ڕزگاریخوازیەكانی ئیسلام، هـەموو لایەك شایەتی ژیریەتی و كاری لێبڕاوە ئەو باوەڕداری ڕاستەقینەی بۆ داون.

ئەمــەو بــوونی ســەركردایەتیەكی لەمەدینەوگۆڕەپانــەكانی جەنگــدا كــە سەرپەرشــتی جەنگەكانیان دەكرد، لە ئەوپەڕی تێگەیشتوویی و گیانی هاوكـاری و خۆشەویـستیدا بـوون، لەگەڵ دووری بـەرەكانی جـەنگ لـە ناوەنـدەوە كەچـی بـوونی پەیوەنـدی و هاوسـەنگیەكی جوان و بە تین لە نێوان سەركردایەتی ناوەند و فەرماندەكانی بەرەكانی جەنگدا بە ئاشـكرا هەستی پێ دەكرا.[37]

٥ـ فیقهی بەرجەستە (الواقعی)لەڕووداوی پاشگەزبوونەوەدا: زۆر ئایەتی قورئـانی پـیرۆزو فەرموودەی پێغەمبەرﷺهاتووە كە باس لە پاشگەزبوونەوە دەكەن كە حاڵەتێكـەو بەسـەر هەندێ لە مرۆڤەكاندا دێـت، بـەڵام هـەموو ئـەو دەقانـە لـە شـێوازێكی تیۆریـدا مابوونـەوە، بەشـێوازی ڕووداو و كـردەوە شـتی وا ڕووی نـەدابوو، هـەر كـە پاشـگەزبوونەوە ڕوویـدا و موسوڵمانەكان لە ناو ڕووداوەكەدا ژیـان و بەچـاوی خۆیـان بینیـان، لـەو دەقەشـەرعیانەوە كۆمەڵێك حوكمیان لەسەر مەسەلەی پاشگەزبوونەوە لێ دەرهێناو لە لایـان گەڵاڵـە بـوو، كـە ئەو هەڵگوزینە فقهیانە بوونە مەشخەڵێك بۆ تێگەیشتن لە فقهـی ئـەو ئایـەت و فەرموودانـە،

[35] ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو (لا: ٣٢٦).
[36] ـ الطريق الى المدائن، أحمد عادل كمال (لا: ١٨٢).
[37] ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ٣٢٨).

ئەمەش لە ڕێگای گفت و گۆی نێوان هاوەڵان و دەربڕینی هەڵوێستیان لە پاشگەزبووەکان و گەڕانەوەیان بۆ بەڵگەکانی قورئان وسونەت لەو بارەیەوە پێکەوە بەڕاگۆڕینەوە و لێدوان هەڵیان دەسەنگاندن، لە ئاکامدا لەسەر یەك شێواز و وەسف یەکیان گرت سەبارەت بە هەڵسەنگاندن و وەسفکردنیان و شێوازی مامەڵە کردن لەگەڵیان.

ئەم تێڕوانینە کردەوەییانە لەبەر دەم ڕووداو و دەقدا کۆمەڵێك بەشی تری بۆ فیقهی ئیسلامی لێ دروست بوو کە هەندێ ڕوون کردنەوە و درێژ کردنەوەی وردی، سەبارەت بە مەسەلەکانی پاشگەزبوونەوە هاتە کایەوە، تا وای لێهات کردەوەی هاوەڵان لەو بوارەدا بە چاوێکی گەورەوە سەیر دەکرا و ئیشیان لەسەر دەکرد لە کاتی هەڵگوزینی مەسەلە فیقهیەکاندا.[38]

٦ ـ(وَلَا يَحِيقُ ٱلۡمَكۡرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا بِأَهۡلِهِۦ): هەر هەولێك بدرێت ئیتر با لە لایەن کەسێکەوە یان کۆمەڵ و حیزبێکەوە یان لە لایەن دەوڵەتێکەوە بێت بۆ یاخی بوون لە ئیسلام، ئەو هەوڵە هەولێکی سەرنەکەوتووی تێکشکاوی بێ هیوایە چونکە ئەوە مانای یاخی بوونە لە خوا و لە قورئانەکەی خوا، کە خۆی پەیمانی داوە بە پاراستنی و پاراستنی ئەو دەستەو تاقمەی کە لەدەوری کۆدەبنەوە و لەناو خۆی و کۆمەڵگەکەیاندا بەردەوام بەرپای دەکەن، خوایش خۆی بڕیاری داوە سەرەنجام بۆ لە خوا ترس و تەقوادارانە، منەتیش دەخاتە سەر چینی چەوساوە بەوەی کە هەقیان لە زۆردارەکان بۆ دەسێنێتەوە، ئاکامی ئەوانە فێڵ و تەڵەکە بۆ ئیسلام و موسوڵمان دەنێتەوە لەناوچوونە لەدونیا و لە دوارۆژیشدا، چەند جوانە وتەی ئەو شاعیرەی کە دەڵێت:

کناطح صخرة یوماً فلم یضرها وأوهی قرنه
لیوهنها الوعل.[39]

واتا: ئەوانە وەك گا کێویەك وان شاخی گیر کات لە کێوێك و بیەوێت لە بن دەری بێنێت، بەڵام وەك نەشی توانی بەڵکو شاخەکانی لە ناو قوڕەکەدا جێما.

٧ ـ سەقامگیری ڕێکخستنی ئیداری لە دوورگەی عەرەبیدا: بە شێوەیەکی جوان پاش سەرکەوتنەکان بەسەر هەڵگەڕاوەکاندا ناوچەکانی دوورگەی عەرەب دابەشکرا بەسەر چەند یەکەیەکی ئیداریدا لەوانە: مەککە کە ئەمیرکەی عتابی کوڕی ئوسەیدو (طائف) کە

---

[38] ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة (لا: ٣٢٩).
[39] ـ حركة الردة ،العتوم (لا: ٣٣٤).

ئەمیرەکەی عوسمانی کوڕی عاص بوو و (صنعاء) ئەمیرکەی موهاجیری کوڕی ئەبی ئومەییە بوو، (حضرموت) ئەمیرەکەی زیادی کوڕی لەبید بوو، (خولان) ئەمیرەکەی یەعلای کوڕی ئومەییە بوو، زبید و رفع کە والیەکەی ئەبو موسای ئەشعەری بوو، جەنەدی یەمەن ئەمیرکەی (معاذی کوڕی جەبەل) بوو، نەجران کە والیەکەی جەدیری کوڕی عبداللە بوو، (جرش) والیەکەی عبداللە کوڕی نوور بوو، (بەحرەین) والیەکەی عەلائی کوڕی حەزرەمی و (عمان) والیەکەی حوزەیفەی غەلەفانی، (یەمامە) والیەکەی سەلیتی کوڕی قەیس.[40]

هەمیشە لەگەڵمان بن بۆ نوێ بوونەوەی ئیمان

imanonekurd@yahoo.com

---

40 ـ الدولة العربية الإسلامية لمنصور أحمد الحرأبي (لا: ٩٧).